

Aksinija Džurova

НА КРЪСТОПЪТЯ МЕЖДУ ИЗТОКА И ЗАПАДА. ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ГЛАГОЛИЧЕСКИ РЪКОПИСИ И СТАРОПЕЧАТНИ КНИГИ, СЪХРАНЯВАНИ В ИТАЛИЯ И СБИРКИТЕ ПОД ЮРИСДИКЦИЯТА НА ВАТИКАНА

*dr. sc. Aksinija Džurova, Centar za slavensko-bizantska proučavanja „Ivan Dujčev”,
Fundacija „Elena i Ivan Dujčev”, Sofija, Bugarska, pregledni rad*

UDK 091(450+456.31)
003.349.12(450+456.31)

Od 1970.-ih, kao posljedica sustavnoga rada u suradnji s mojim kolegom Krasimirom Stančevim na popisu inventara zbirki slavenskih tekstova u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici, Papinskome orijentalnome institutu u Rimu i Knjižnici Ambrosiani u Milanu, broj identificiranih i popisanih slavenskih rukopisa porastao je sa 130 na 207. Otkriveno je da je, premda nevelika opsegom, zbirka slavenskih rukopisa u Italiji vjerojatno najraznovrsnija u usporedbi s drugim znanim zbirkama s obzirom na tradicije pisanja i sadrži gotovo sva područja i aspekte prostranoga slavenskog svijeta gdje su rabljena glagoljska, ćirilična, latinska i grčka slova i kriptografija. Broj ćiriličnih rukopisa je najveći, no glagoljski se rukopisi u Italiji ubrajaju među najznačajnije dokumente o Slavenima. I to ne samo zato što Vatikanska knjižnica čuva jedan od najočuvanijih glagoljskih evanđelistara, to jest Codex Assemanius iz 10. – 11. stoljeća, već zato što preostalih 13 glagoljskih rukopisa iz 14. – 15. stoljeća i amulet u obliku svitka u Vatikanskoj knjižnici otkrivaju ulogu hrvatske glagoljske tradicije kao posrednika između Istoka i Zapada u procesu razmjene modela, kulture i dizajna kodeksa, kao i zbog dugotrajne uporabe najranijega slavenskoga pisma kao barijere, a istovremeno i mosta, između Istoka i Zapada. Prije svega, očuvani rukopisi doprinose identifikaciji tipoloških razlika između latinskih i slavenskih kodeksa u ranijem razdoblju (10. – 11. stoljeće), a također i svjedoče postupnome usvajanju inovativnih postupaka uvezenih iz latinske kulture kodeksa u kasnijem razdoblju (14. – 15. stoljeće).

U usporedbi sa sustavno opisanim slavenskim rukopisima, zbirke inkunabula spomenutih ustanova treba detaljno proučiti, odnosno, rad na projektu katalogiziranja ovih rukopisa koji je 1970.-ih započela Janja Jerkov Capaldo treba nastaviti, kao i rad usmjeren k

istome cilju koji je započeo 1980.-ih kroz zajednički projekt s Krasimirom Stančevim u Vatikanskoj knjižnici i drugim repozitorijima u Italiji. Naš inicijalni rad u Knjižnici Ambrosiani u razdoblju između 2008. i 2009. urodio je plodom jer se pokazalo da su četiri od 25 starih knjiga nepoznato hrvatsko glagoljsko izdanje početnice priređene u Veneciji 1527., „Oficii rimski” koji je objavio Šimun Kožičić u Rijeci 15. 12. 1530., Brevijar koji je priredio Mikula Brozić iz Omišlja i objavio u Veneciji 1561., i Brevijar novoga ‘rusiziranoga’ izdanja franjevačkoga sljedbenika Rafaela Levakovića koji je 1648. u Rimu objavila Propaganda Fide. A to je samo početak budućih istraživanja. U radu se daje pregled identificiranih i do sada proučenih glagoljskih rukopisa. Utvrđuje se njihova posrednička uloga u procesu proširivanja repertoara ukrašavanja i utjecaj kodikoloških inovacija koje proizlaze iz latinskih kodekasa na razvoj ćirilčnih rukopisa. Što se tiče glagoljskih inkunabula, posebna se pozornost obraća na njihov dizajn koji je bio moderan za to vrijeme i koji je također utjecao na rane slavenske tiskane knjige.

Ključne riječi: *glagoljski rukopisi; glagoljske inkunabule; knjižnice i repozitoriji u Italiji*

От края на 70-те години, в резултат на системна работа по описването на колекциите от славянски ръкописи във Ватиканската Апостолическа библиотека, Папския институт за Изтока в Рим и Библиотека Амброзиана съвместно с колегата Красимир Станчев, броят на инвентираниите славянски ръкописи нарасна от 130 на 207.¹ Оказа се, че макар и не голяма по обем, сбирката от славянски ръкописи в Италия обаче е може би най-разнообразна в сравнение с тези, които познаваме, от гледна точка на писмените традиции и обхваща почти всички области и страни на обширния славянски свят, в който се използва глаголическо, кирилско, латинско, гръцко и крипто писмо. Разбира се най-многобройни са ръкописите на кирилица, но въпреки това глаголическите ръкописи в Италия са сред едни от най-значимите за славяните. И това е така, не само защото в Библиотека Ватикана се съхранява едно от най-цялостно запазените Изборни глаголически евангелия – старобългарското Асеманиево евангелие от X-XI в. Ръкопис, останал със своята украса без прецедент в ранната глаголическа традиция. Украса, в която се откриват реминисценции от

¹ За състоянието на проучванията на славянските ръкописи виж: M. Capaldo, *Les manuscrits slaves et leur étude en Italie*, in: *Polata knigopisnaja*, 1, 1978, 15-38; K. Stančev, *Славянските ръкописи в Италия: проблеми на издирването и каталогизирането им*, в: *Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване*, София 2002, 237-247; A. Джурова, K. Станчев, M. Япунджич/ A. Džurova, K. Stančev, M. Japundžić, *Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека/ Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana*, Sofia 1985; A. Джурова, K. Станчев / A. Džurova, K. Stančev, *Описание славянских рукописей Папского восточного института в Риме/ Catalogo dei manoscritti slavi del Pontificio Istituto Orientale di Roma*, Roma 1997 [= *Orientalia Christiana Analecta* 255]. За ръкописите и старопечатните книги в Библиотека Амброзиана изнесох доклад пред Славистичното отделение на Академия Амброзиана на 23 октомври 2008 г., след което излязоха следните публикации: A. Džurova, *Manoscritti e paleotipi slavi nella Biblioteca Ambrosiana*, in: *Slavica Ambrosiana*, 1, 2010, 21-50. В тази статия са систематизирани данните за всички славянски старопечатни книги (25 на брой), регистрирани като *Libri typis editi Slavi* i *Libri typis editi Illiryc*, които послужиха за база за A. Džurova, K. Stančev, *Catalogo dei paleotipi slavi nella Biblioteca Ambrosiana*, in: *Slavica Ambrosiana*, 1, 2010, 197-260.

късноантичната лапидарна орнаментика, както и следи от източните и западните византийски провинции. Тук имам предвид италогръцките от Гротаферата и Монте Касино от X-XI в.² Значимостта на съхраняваните славянски ръкописи в Библиотека Ватикана се определя и от факта, че от тях 22 са хърватски, като 13 са писани на хърватска глаголица. Към тях трябва да причислим и свитъкът амулет от Библиотека Ватикана. Към тях трябва да причислим и свитъкът амулет от Библиотека Ватикана. Именно те разкриват ролята на хърватската глаголическа традиция като посредник между Изтока и Запада в предаването на модели, култура на оформянето на кодекса, както и своеобразната устойчивост в продължителното използване на най-ранната славянска азбука – глаголицата, служила векове като бариера и едновременно с това мост между Изтока и Запада.

Как са попаднали тези ръкописи в Библиотека Ватикана и кога? Както е добре известно почти всички известни ни до този момент хърватски ръкописи се съхраняват предимно в два основни фонда на Ватиканската Апостолическа библиотека – *Fond Vaticani Slavi* и *Fond Borgiani Illirici* и само три са във **Фонд** фондовете *Capitolo S. Pietro, Chigi* и *Urbano Latino*.³ Те са, както следва:

Във **Фонд** *Vat. Slavo*, който е сформиран през 1475 г., е известно че през 1647 г. е постъпил глаголическият *Бревиарий* от 1643 г. - **Vat. Slavo 23**; **Vat. Slavo 16, 17** и **18** фигурират от 1683 г.; **Vat. Slavo 21-23** носят на подвързиите си герба на папа Пий IX (1846-1878) и са добавени в славянския фонд през 1868 г. от У. де Нунцио, който работи като скриптор в Библиотеката. **Vat. Slavo 19**, писан на глаголица, фигурира в описите още от 1780 г., **Vat. Slavo 11** – от 1820-21 г., когато е включен за първи път в Инвентара на Бобровски и на Анджело Май от 1831 г. Този ръкопис носи печата на папа Григорий (1831-1846) (с. 21-23).

Между 1647 и 1868 г. във фонда *Vat. Slavo* са налице девет хърватски ръкописа – **Vat. Slavo 1, 11, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23**, писани на глаголица, кирилица и латиница и датирани между XV и XVII в. В този фонд по съдържание преобладават *Бревиариите* (**Vat. Slavo 19** от 1465 г.⁴, **Vat. Slavo 23** от 1643 г.⁵); *Молитвениците* (**Vat. Slavo 22** от 1552 г.⁶, **Vat. Slavo 21** от 80-90 години на XVI в.⁷). **Vat. Slavo 1** е втора част от **Vat. lat. 7019**. Това е хърватска хроника, превод – преработка на *Хрониката на Дуклеянский презвитер*, правена през 1546 г.⁸; **Vat. Slavo 17** и **18** съдържат поемата от Юний Палмотич „Кристиада” от XVII в.; **Vat. Slavo 17** е от

² В. Иванова-Мавроудинова, А. Джурова, Асеманиевото евангелие. Старобългарски паметник от втората половина на X в. Историко-художествено проучване, I-II, София (двуезично – български и италиански).

³ Ж. Руискар, *Образуване на двата фонда славянски ръкописи във Ватиканската библиотека*, in: *Опис*, 1985, 12-23.

⁴ Джурова, Станчев, Япунджич, *Опис*, 89-91.

⁵ Джурова, Станчев, Япунджич, *Опис*, 95-96.

⁶ Джурова, Станчев, Япунджич, *Опис*, 94-95.

⁷ Джурова, Станчев, Япунджич, *Опис*, 93-94.

⁸ Джурова, Станчев, Япунджич, *Опис*, 39-40.

60-70 години на XVIII в.; **Vat. Slavo 18** е от 1676 г.⁹; **Vat. Slavo 16** съдържа Поемата на Иван Гундулич „Осман“ от 1667¹⁰; **Vat. Slavo 11**, писан на глаголица е Амулетът свитък от XIV-XV в., съдържащ апокрифни молитви и заклинания срещу зли духове, дяволи и др., между които на св. Йероним, особено почитан сред хърватите и св. Илия, патрон на Босна, подробно анализиран от М. Пантелич в 1973 г.¹¹

Вторият по големина фонд е този на *Borgiani illirici*, който е един от най-късно постъпилите във Ватиканската Апостолическа библиотека, макар че е създаден още през 1806 г., т.е. след смъртта на кардинал Стефано Борджиа (1804 г.).¹² Той фигурира в Библиотеката едва през 1902, където попада заедно с всички ръкописи на Колежа на Конгрегацията за разпространение на вярата (*Collegio della Congregazione „De Propaganda Fide“*), съдържащ 23 тома, между които 18 ръкописа. От тях 10 са хърватски. Това са **Borg. Illir. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 22**. Тяхната история на постъпването и промяната на сигнатурите е проследена в уводната статия на монсеньор Жозе Руискар¹³ в Описа на славянските ръкописи от Ватиканската Апостолическа библиотека, излязъл през 1985 г. и подготвен от А. Джурова, Кр. Станчев и М. Япунджич (стр. 12-23) и смятам за ненужно да се спирам сега на тях, още повече, че и няма какво ново да прибавя към тази информация.¹⁴

Хронологическият диапазон на изредените по-горе ръкописи е от XIV до XVIII в., като при тях отново преобладават Мисали и Бревиари.

Сред най-древните мисали са **Borg. Illir. 4**, наравно с **Borg. Illir. 5** и **6** от средата на XIV в. **Borg. Illir. 4** е добре познат още от средата на XVIII в.¹⁵ Това, което бих искала да добавя тук е във връзка с богатата инициална украса на трите ръкописа, носеща следи: на първо място от старата геометрична глаголическа орнаментика (виж инициалите на Асеманиевото евангелие от Ватиканската библиотека, **Vat. Slavo 3** от X-XI в. и сравни с л. 6v, 92v, 212v, 214v, 215), на второ - от поствизантийския стил (л. 4, 11, 15v, 16, 19, 42) с неговите разновидности на цветния стил (**Illir. 4**) и на плетеничния (**Illir. 5**) и трети тип инициали, повлияни от украсата на латинските ръкописи (л. 1, 3, 66, 103v, 109, 141 и др.). В цяло тези ръкописи разкриват типичната за хърватската глаголическа орнаментика симбиоза между орнаменталния репертоар и стилизация на глаголическата, ранната кирилска и латинска традиция. Особено подчертано е преплитането на посочените различни тенденции в инициалната украса на разделения на две части Бревиарий **Borg. Illir. 5** и **6** от средата на XIV в.¹⁶ В цяло трите ръкописа (**Borg. Illir. 4, 5** и **6**) и особено следващите три - **Borg. Illir. 8, 9** и **10** от XV в., както и Мисала, **Borg. Illir. 8** от 1435

⁹ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 86-89.

¹⁰ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 86.

¹¹ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 77-78.

¹² Руискар, 1985, 17-19.

¹³ Руискар, 1985, 12-23.

¹⁴ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 25-27.

¹⁵ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 147-152 (виж подробната библиографска справка на с. 151).

¹⁶ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 152-156.

г.¹⁷ „Зерцело”, **Borg. IIIr. 9** от 1445 г.¹⁸ и Бревиара **Borg. IIIr. 10** от 1485 г.¹⁹, разкриват все по-силното навлизане в ръкописната орнаментика на инициалната украса на хърватските глаголически ръкописи на късно готически, ренесансови и барокови елементи – тенденция, която се проследява и в Бревиария от XV в. във фонда от **Capitolo S. Pietro D. 215**.²⁰

Borg. IIIr. 12 е Патаренският апокалипсис от 1444-1461 г. известен като Радосавов сборник. Той е писан с кирилица (босненски тип), като на л. 58обр. (Посланието на апостол Павел към Тит) е с глаголица. Издаден е през 2008 г. от А. Назор.²¹ Тук ще изредя още **Borg. IIIr. 11** – „изповедна книга” от Антонио Пиероци, писана на глаголица около 1518 г.²², **Borg. IIIr. 22**, който съдържа късни служби (XIX в.) от Бревиара, писани на глаголица²³, както и писаните на латиница **Borg. IIIr. 7** – Мисал от 40-50 години на XVIII в.²⁴, Правила на св. Бенедикт от XVI-XVII в. (Chigi R. IV. 23)²⁵ и Духовни песни на Бартул (Бартоломей) Катич от 1633-1634 г., Urb. Lat. 800.²⁶

Т.е. общо във Ватиканската библиотека от 101 славянски ръкописи 22 или 1/5 са хърватски. Към тях трябва да прибавим още три известни от италианските библиотеки ръкописа. Това са: **Хваловият сборник** от 1404 г. № 357513, издаден през 1986 г.²⁷ от Университетската библиотека в Болоня; **Венецианският сборник** от Библиотека Марчиана от края на XIV – началото на XV в., Marc. Cod. Orient. 227 (= 168), издаден факсимилно в 1991 г.²⁸ и **фрагмента от Монте Прандоне** (два листа) от Библиотека Сан Джакомо делла Марка, единственият засега известен трактат за и против вярата на Босненската църква от средата на XV в. и издаден в 1995 г. от Санта Грачоти.

Така в хранилищата на Италия и Ватикана се съхраняват 207 славянски ръкописа, от които 25 хърватски чиято стойност от гледна точка на съдържанието и особено на украсата, е наистина много ценна за изследователите и предполага едно актуализиране на информацията с оглед излезлия напоследък нов материал.²⁹

¹⁷ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 158-160.

¹⁸ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 160-161.

¹⁹ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 161-162.

²⁰ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 185-186.

²¹ Radoslavljeva bosanska knjiga. Zbornik krstjanina Radosava, priredila Anica Nazor, Sarajevo 2008.

²² Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 163-164.

²³ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 176-177.

²⁴ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 157-158.

²⁵ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 186-187.

²⁶ Джурова, Станчев, Япунджич, Опис, 191-192.

²⁷ Codex „cristiani” nomine Hval. Zbornik Hvala kristjana, I – Transkripcija i komentar. Potpuno faksimilarno izdanje originala iz Univerzitetske biblioteke u Bolonjii, II – Transkripcija i komentar, Svetlost, Akademija nauka i umetnosti BiH, Sarajevo, 1986.

²⁸ S. Pelusi, Novum testamentum Bosniacum Marcianum, Cod. or. 227 (+ 168), Studio Editoriale Programma, Padova 1991.

²⁹ Видж например: Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj Nacionalnoj biblioteci. Faksimil priredila Svetlana O. Vialova, Zagreb, 2000.

В сравнение със славянските ръкописи и по-специално хърватските в хранилищата на Италия и папските институции, старопечатните книги са значително по-многобройни и те изискват системно проучване и каталогизиране, както това показва работата ни през последните три години в Библиотека Амброзиана – от 2008 г., към която през 2009 г. се включи и проф. Красимир Станчев, и където се откриха 25 старопечатни книги от периода XVI до XIX в. в два фонда: Slavi – 11 и Illirici – 14: 4 на глаголица, 9 на кирилица и 12 на латиница. От тях повечето са свързани с хърватката традиция. Тук ще изредя само тези, които са във връзка със събитието, което ни е събрало тук, а именно Znanstveni skup посветен на Šimun Kožić Benja i njegova glagolska tiskara u Rijeci (1530-1531), като напълно осъзнавам, че ще повторя изнесените вече данни.³⁰

Както е добре известно кирилското книгопечатане възниква в Краков през 1491 г. в типографията на Швайполт Фиол, продължено в Цетина през 1493 г. и след 12 години прекъсване, възобновено през 1508 г. в Търговище (Влахомолдавия). Четвъртата по ред кирилска типография на Дж. Рускони работи през 1512 г. във Венеция, където се печатат две книги предназначени за южните славяни – хървати и босненци „Офици на св. Дева Мария” и „Молитва на св. Бригита”. Първото венецианско издание на Официи на света Дева Мария и Молитвите на св. Бригита от 1512 г. на Дж. Рускони, напечатани по поръчка на Фр. Мишалович от Дубровник (и известно като Дубровнишки молитвеник) е много рядко. От 200-та отпечатани екземпляра са се съхранили само два в Париж (Réserve B 5009), в Оксфорд (Oll Souls College, q. 14. 9) и трети непълен екземпляр във Вашингтон, в Библиотеката Мълен на Католическия университет Z. 232.³¹ Наскоро (2008 г.) колежата Кр. Станчев публикува неизвестен екземпляр, съхраняван във Виченца и печатан във Венеция през 1571 г. от Якоб де Баром и Амброджо Корсо, писан с кирилица. Подобен екземпляр е съхранен в Библиотека Амброзиана – **Slavo 8** (S. Q. V. II. 33).³²

На 15 декември 1530 г. във Фиуме (Риека), в типографията на Шимун Кожичич излиза второто славянско издание, напечатано на глаголица, от което до скоро бяха известни само пет, според сведенията на А. Назор от 2007 г. – два в Санкт Петербург (РНБ, гл. 34 – пълен екземпляр; Берч. 10 – екземпляр без титулния лист и колофон), един във Ваймар и два в Загреб.³³ Екземплярът от Библиотека Амброзиана е шестият

³⁰ Džurova, Manoscritti, 2010, 35-36 ; Džurova – Stančev, Catalogo, 2010, 196-260 ; K. Stančev, Le copie vicentine del „Knizice krsta” di Šimun Kožićić (Rijeka 1531) e del „Molitvenik” (Venezia 1571), Slovo 58, Zagreb 2008, 1-19; A. Джурова, Кр. Станчев, Неизвестни екземпляри от хърватски глаголически издания в Библиотека Амброзиана (Милано), in : Slovo 60 (2010), 235-253.

³¹ За тези издания виж: A. Nazor, Šimun Kožićić, Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov, Rijeka, 1531, knj. 2, Rijeka 2007, 16-19. Виж също за хърватските печатни книги у: A. Nazor, I libri glagolitici stampati a Venezia, in: S. Graciotti (a cura di), Il libro nel bacino adriatico (secc. XV-XVIII), Leo S. Olschki editore, Firenze 1992, 75-84; A. Nazor, Hrvatske glagoljske knjige tiskane u Veneciji u XV i XVI stoljeću, in: 9. Međunarodno savjetovanje tiskarstva, dizajna i grafičkih komunikacija Blaž Baromić, Zbornik radova, Lovran 2005.

³² Stančev, Le copie, 2008, 1-19; Džurova, 2010, 35; Džurova-Stančev, 2010, 205-206.

³³ A. Nazor, Knjižice, 2007, 17.

известен на нас. Той е в добро състояние (**Slavo 7** - сигнатурата е S. Q. V. I. 3, стара сигнатура P 128). За него липсват всякакви данни, издаващи произхода му. На л. 1 е поместено изображение на св. Симеон Богопримец с детето Исус на ръце. В началата на текстовите единици са поместени в рамки инициали – глаголически и латински. Както вече отбелязахме това издание на Молитвеника – Часослов на Шимун Кожичич от 1530 г. и обстойно изследвано от А. Бенвин³⁴, би трябвало да стане обект на едно бъдещо сравнение с Дубровнишкия молитвеник от 1512 г., издаден във Венеция³⁵ и издадения в 1571 г. от Якоб де Баром и Амброзо Корсо, погрешно третиран като преиздание на този от 1512 г., имайки предвид хипотезата на Бенвин за латински източник на Кожичевата книга с *Officium romanum* в Ломбардия.³⁶

На останалите три неизвестни екземпляри от хърватски глаголически издания в Библиотека Амброзиана с колегата Кр. Станчев отделихме внимание във вече посочената публикация в *Slovo*.³⁷ Това са **III. 13** – S. Q. V. IV. 40 (стара сигнатура S 371) – пълен и много добре запазен екземпляр на хърватско-глаголическия буквар (*abecedarij*), отпечатан във Венеция през 1527 г. в печатницата на Андрея Торезано (или Торезани). Всъщност това е шестият пълен екземпляр извън познатите досега пет в Оксфорд, Санкт Петербург – РНБ, Morgan Library, Harvard University и два непълни във Виена и Лондон. От този буквар, както е добре известно на всички ни, има съвременни преиздания – от 1933 г. в 25 екземпляра и от 1983 и 2007 г. от J. Bratulić.³⁸

Под сигнатурата S. P. XII. 183 (стара сигнатура S. Q. V. II. 40) е Бревиарият, изготвен от Микула Брозич от Омишал и отпечатан във Венеция през 1561 г. (сега **Slavo 1**) от Андрея Торезано, внук на първия издател на Абеседара от 1527 г.³⁹ От това издание е запазен екземпляр и във Ватиканската библиотека под сигнатура **Borg. IIIir. 20**.⁴⁰ Този Бревиарий, както вече отбелязахме в предишните ни публикации⁴¹, въпреки сходствата във формата и външното оформление с изданието на Блаж Баромич от 1493 г., не е точна негова препечатка, тъй като има допълнение в някои служби и молитви и добавки в календара, както и в езиково отношение е близък до говоримия език от епохата.

³⁴ A. Benvin, *Pitanje predložaka Kožičičevih izdanja*, in: M. Bogović (urednik), *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. objctnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23.-24. travnja 1986. godine*, Rijeka-Zagreb 1988, 151-185.

³⁵ Benvin, *Pitanje*, 1986, 161.

³⁶ Stančev, *Le copie vicentine*, 11-12, 16-17; виж също: A. Benvin, *Pitanje*, 1986, 183-184.

³⁷ Džurova, Stančev, 2010, *Slovo*, 237-239.

³⁸ Džurova, Manoscritti, 2010, 38-39; Džurova, Stančev, *Catalogo*, 2010, 217-218; *Prva hrvatskoglagoljska početnica, 1527, pretisak; priredio i pogovor napisao Josip Bratulić*, Zagreb, 2007 (Biblioteka starine, 2).

³⁹ Džurova, Stančev, 2010, *Slovo*, 241-243.

⁴⁰ Вж. *Tre alfabeti per gli Slavi*. *Catalogo della mostra allestita nella Biblioteca Vaticana per l'indicesimo centenario della morte di san Metodij*, a cura del Comitato della Santa Sede per i santi Cirillo e Metodij, Biblioteca Apostolica Vaticana 1985, 144, No 63.

⁴¹ Вж. A. Nazor, *I libri glagolitici stampati a Venezia*, 78; A. Nazor, *Hrvatske glagoljske knjige tiskane u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću*, 13.

Под сигнатурата S. Q. V. III. 21 (стара сигнатура G 274) и нова **Slavo 2** фигурира пълен и добре запазен екземпляр от Бревиария в новата „русифицирана“ редакция на францисканеца обсервант Рафаел Левакович от 1648 г.⁴² Това издание, както е известно, е било забавено почти едно десетилетие, поради разногласията в Propaganda Fide относно целесъобразността от печатането на богослужебни книги с глаголически букви. Още един екземпляр от това издание е запазено в Библиотеката на Propaganda Fide под сигнатура Mb. I. 37.⁴³

В сравнение със системно описаните славянски ръкописи, старопечатните сбирки в изброените по-горе хранилища се нуждаят от системно проучване или поточно от възобновяването на един проект още от 70-те години на XX в., по идея на Яна Йерков Капалдо за каталогизирането им, както и на проекта ни с Красимир Станчев от началото на 80-те години за същата дейност в Библиотека Ватикана и другите хранилища на Италия.⁴⁴ Необходимостта от стартирането на такъв проект е резултат от първоначалната ни работа през 2008-2009 г. в Библиотека Амброзиана, която се увенча с успех и където се намериха споменатите четири непознати досега за науката екземпляра от хърватски глаголически издания на Буквара, отпечатан във Венеция през 1527 г., на *Oficii rimski*, издаден от Шимун Кожичич в Риека на 15 декември 1530 г., на Бревиара, изготвен от Микула Брозич от Омишал и отпечатан във Венеция през 1571 г. и Бревиара от новата „русифицирана“ редакция на францисканския обсервант Рафаел Левакович, издаден в Рим през 1684 г. от Propaganda Fide. И това е само началото за бъдещите изследвачи, каквито се надявам да последват в най-кратко време.

Краткият преглед на известните досега хърватски глаголически ръкописи и старопечатни книги разкрива тяхната посредническа роля в разнообразяването на орнаменталния репертоар и кодикологичните белези при славянските ръкописи и старопечатни книги, идващи по линия на латинската традиция. Тук е от значение да отбележим също, че видът на най-ранните славянски старопечатни издания и особено хърватските определено играе роля, все още слабо проучена, за обогатяването на орнаменталния репертоар в славянските кирилски ръкописи, просъществували векове след първите печатни издания до края на XIX век. Именно затова този преглед, който направих пред вас, има по-скоро за цел да повдигне въпроса за едно бъдещо компаративно изследване, преди всичко касаещо украсата, отколкото да изясни сложния проблем за ролята на хърватските ръкописи и старопечатни книги от XV-XVII в. в иновациите, настъпили в кирилските ръкописи след XV век.

⁴² Džurova, Stančev, 2010, Slovo, 243, бел. 22; виц също: K. Stančev, Barokni ilirizam i djelo Ćirila i Metoda (O jednom nepubliciranom dokumentu Vatikanske knjižnice), in: Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa. Dubrovnik, 18.-20. VII. 1999, Zagreb 2003, 53-67.

⁴³ Tre alfabeti, 1985, 165, No 118.

⁴⁴ J. Jerkov Capaldo, Le Različne potrebi di Jakov di Sofia alla luce di u esemplare complete. – Orientalia Christiania Periodica, XLV, 1979, fasc. II, 373-386.

SUMMARY

Aksinija Džurova

AT THE CROSSROADS BETWEEN THE EAST AND THE WEST ON A MATERIAL OF GLAGOLITIC MANUSCRIPTS AND INCUNABULA'S PRESERVED IN ITALY AND IN THE COLLECTIONS UNDER THE JURISDICTION OF THE VATICAN

Since the 70s of the last century, as a result of systematic work, carried out in collaboration with my colleague Krasimir Stanchev, on making an inventory of the collections of Slavonic manuscripts at the Vatican Apostolic Library, the Pontifical Oriental Institute in Rome, and Biblioteca Ambrosiana in Milan, the number of identified and listed Slavonic manuscripts has risen from 130 to 207. It has been found that although it is not big in volume, the collection of Slavonic manuscripts in Italy is probably of the greatest diversity compared to the collections we know with regards to writing traditions and it comprises almost all fields and aspects of the vast Slavonic world, where Glagolitic, Cyrillic, Latin, Greek characters and cryptography were used. Certainly, the number of manuscripts in Cyrillic alphabet is the greatest, but the Glagolitic manuscripts in Italy are among the most significant documents as far as Slavs are concerned. And this is so not only because the Vatican Library keeps one of the most preserved Glagolitic Gospel Lectionaries, i.e. Codex Assemanius dated to 10th – 11th century, but because all other 13 Glagolitic manuscripts of 14th – 15th century and a scroll-amulet at the Vatican Library reveal the role of the Croatian Glagolitic tradition as a mediator between the East and the West in the process of exchange of models, culture of code design, as well as for the sustained long-term use of the earliest Slavonic alphabet as a barrier, and at the same time as a bridge, between the East and the West. In the first place, the preserved manuscripts contribute to the identification of the typological differences between Latin and Slavonic codices in an earlier period (10th – 11th century), and, in the second place, the gradual adoption of the innovative practices imported from the Latin culture of codices at a later stage (14th – 15th century).

Compared to the systematically described Slavonic manuscripts, the incunabular collections of the institutions mentioned above need to be thoroughly studied, or more precisely work on a project of the 70s of the last century, initiated by Janja Jerkov Capaldo to make a catalogue of these manuscripts, should be resumed, as well as work aimed in the same direction in the beginning of the 80s via our joint project with Krasimir Stanchev at the Vatican Library and the other repositories in Italy. The result even of our initial work at Biblioteca Ambrosiana in the period 2008 – 2009 was crowned with success, as four out of 25 old books turned out to be unknown Croatian Glagolitic editions of the Primer produced in Venice in 1527, „Oficii rimski”, published by Shimon Kozhichich in Rijeka on December 15, 1530; the Breviary compiled Mikula Brozich from Omishal and published in Venice in 1561, and the Breviary of the new „Russified” edition of Franciscan observant Rafael Levakovitch, published in Rome in 1648 by Propaganda Fide. And this is only the beginning of the future studies.

The paper shall make a review of the identified and studied so far Glagolitic manuscripts, establishing their mediatory role in the process of expanding the ornamentation repertoire and the impact of the codicological innovations, stemming from the Latin codes, on the development of Cyrillic manuscripts. As far as Glagolitic incunabula are concerned, special attention shall be paid at their modern for the time design, which would also influence the early Slavonic early printed books.

Key words: *Glagolitic manuscripts; Glagolitic incunabulas; libraries and repositories in Italy*